

Atf: Karadeniz, Y. (2022). H. 1179-1184 (1765-1770) tarihli şer'îye sicillerine göre Amasya sancağında idari taksimat ve görevliler. *İctimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1), ss. 88-108.

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:
01 / 09 / 2022

Kabul / Accepted
30 / 11 / 2022

H.1179-1184 (1765-1770) Tarihli Şer'îye Sicillerine Göre Amasya Sancağı'nda İdari Taksimat ve Görevliler

Administrative Division and Officials in Amasya Sanjak According to Sharia Registries Dated H. 1179-1184 (1765-1770)

Yılmaz KARADENİZ^a
DOI: [10.33709/ictimaiyat.1169501](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1169501)

ÖZ	ABSTRACT
<p>Amasya Sancağı, incelediğimiz elli ikinci ve elli üçüncü numaralı sicil defterlerinde idari taksimat içerisinde on bir kaza ve dört nahiyeye ayrılmıştır. Amasya'dan tahsil edilecek şer'î ve örfî vergilerin dağıtımı dolayısıyla idari birimler ve idareciler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Amasya Şer'îye Sicilleri'nde Amasya merkezi ile birlikte Lâdik, Varay, Zünnunabâd, Gelgiras, Gümüşhacıköy, Merzifon, Merzifonabâd, Zeytûn, Kedağra ve Havza kazalarına ayrılmıştır. Kaza idari biriminden sonra gelen nahiyeler ve bunlara bağlı bütün köyler isimleriyle birlikte sicillerde yer almıştır. Ezinepazarı Nahiyesi'ne bağlı kırk dokuz köy, Hakala Nahiyesi'ne bağlı yirmi sekiz köy, Geldiklân Nahiyesi'ne bağlı otuz bir köy ve Akdağ Nahiyesi'ne bağlı otuz köy tespit ilgili siciller taranarak tespit edilmiştir. İdari yapıda sık sık değişimlerin yaşandığı Amasya'da, tayin edilen mutasarrıf, mütesellim, naib, şehir kethüdası, kethüdayeri, çeribaşı ve muhırbaşı gibi görevlilerin halka kötü davrandıkları ve buna binaen kadı sicillerine çeşitli olayların yansıdığı görülmektedir. Çalışmamızda, sicillerdeki belgelerin verdiği bilgilere göre idari taksimatı ve bu taksimat içerisindeki idarecileri isimleriyle ortaya koymaya çalıştık.</p>	<p>Amasya Sanjak is divided into eleven administrative districts and four sub-districts within the administrative division in the registry books numbered 52 and 53. Administrative units and administrators are given in detail due to the distribution of religious and customary taxes to be collected from Amasya. Amasya is divided into the districts of Lâdik, Varay, Zünnunabâd, Gelgiras, Gümüşhacıköy, Merzifon, Merzifonabâd, Zeytûn, Kedağra and Havza together with the center of Amasya in the Shari'ah Registers. The sub-districts following the administrative unit of the district and all the villages connected to them are given with their names. Forty-nine villages affiliated to Ezinepazarı District, twenty-eight villages affiliated to Hakala District, thirty-one villages affiliated to Geldiklân District and thirty villages affiliated to Akdağ District were identified. It has been observed that officials such as mutasarrıf, mutasellim, naib, city chamberlain, kethüdayeri, chief of çeri and muhırbaşı, who were appointed to Amasya, where the change in the administrative structure was most evident, sometimes treated the people badly. In our study, we tried to reveal the administrative division and the administrators in this division with their names according to the information given by the documents in the registries.</p>
<p>Anahtar Kelimeler</p> <p>Amasya, Şer'îye Sicili, Kadı, Mutasarrıf, Mütesellim</p>	<p>Keywords</p> <p>Amasya, Sharia Registry, Kadı, Mutasarrıf, Mütesellim</p>

^a Prof. Dr., Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. Email: yilmazkaradeniz44@hotmail.com
(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) Lisans ile lisanslanmıştır.

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Giriş

Osmanlı Devleti idari taksimatında taşra idaresi dediğimiz birim, merkezin tamamlayıcı bir kolu ve merkezin kararlarını tatbik ederek merkezin hükümlerini muhafaza ettiren birimdir. Taşra, merkeze siyasi, idari, askeri, hukuki ve kültürel yönden bağlıdır. Taşra, merkezi tamamlama vasfını muhafaza ettikçe devlet de huzurlu ve dışarıya karşı güvencedir.

Osmanlı Taşra Teşkilatı, eski Türk devletlerinden gelen idari bir miras olarak devam ettirilmiştir. Fethedilen yerler idari bölünmeye tabi tutularak iktisadi yönden kendi kendine yeterli olan eyaletler ihdas edilmiştir. Her eyalet, devletin savunması için gerekli olan gelirine göre hissesine düşen askeri de yetiştirmekle yükümlü tutulmuştur (Özkaya, 1985, s. 19). Eyaletler, sancakların birleşmesiyle oluşturulmuş, idareci olarak da beylerbeyi tayin edilmiştir (Çadırcı, 1991, s. 11). Kazaların birleşmesiyle sancak, nahiyelerin birleşmesiyle kaza, köylerin birleşmesiyle nahiyeye oluşturulmuştur (Yıldız, 1989, XII, s. 366). Devletin ilk zamanlarında eyalet, vilayet, liva, kaza ve nahiyeye tabirleri birbirinin yerine kullanılmıştır (Halaçoğlu, 1991, s. 73).

Eyaletin idaresinde mesul olan beylerbeyi, bütün sancakların tımarlı sipahi kumandanı olup tımar tevcihinde bulunurdu. Paşa sancağında sancakbeyi olmaktan öte bir yetkisi yoktu. (Çadırcı, 1991, s.11). Eyaletlerin teşekkül şekline göre görevlerinin önemi değişirdi. Eyaletler, toprak idare sistemine göre Salyanesiz, Salyaneli Eyaletler, Yurtluk-Ocaklık Sancaklar ve Serbest Mir- i Miranlık şeklinde ayrılmışlardır (Trak, 1973, s. 357). Salyanesiz eyaletler has, zeamet ve tımar teşkilatı bulunan eyaletler olup burada tımarlı sipahi ve cebeli yetiştirildi. Eflak, Boğdan, Erdel ve Kırım hariç bütün Rumeli toprakları salyanesizdi. Asya tarafında ise Doğu Anadolu'daki Yurtluk-Ocaklık sancaklar ve serbest Mir- i Miranlık hariç Anadolu ve Suriye toprakları salyanesizdi. Salyaneli eyaletlerin geliri ise mahsuller iltizama verilmek suretiyle beylerbeyi, sancakbeyi ve maaşlı askere sarf edilirdi. Kalan kısım ise hazineye gönderilirdi (Trak, 1973, s. 358).

XIV. asır sonlarından itibaren Sivas, Tokat ve Amasya “Memleket-i Rum” olarak telakki edilmiştir. Aşıkpaşazâde, “Kara Yölüğü’nün oğlunun Rum’a gelip Elvan Celebi tekkesine konduğunu” bildirmekle Amasya’yı bu tekkenin bulunduğu Mecitözü’nü “Vilayet- i Rum” olarak anlatmak istemiştir. Vilayet- i Rum’un çekirdeği olan Sivas, Tokat ve Amasya “Rumiye-i Suğra” adını taşımıştır. XV. asrın birinci yarısından başlayarak bir şehzade sancağı olan Amasya, Rum vilayetinin merkezi olmuştur (Gökbilgin, 1967, s. 51). Rum Eyaleti, 1455 ve 1554’te tahrir tabi tutulmuştur. Canik seferi sırasında burayı fetheden Yörgüç Paşa’nın kardeşi Hızır Paşa, Eyalet- i Rum’da tahrir yapmıştır. Yine 1455’te Umur Bey adlı bir tahrir emini tarafından sayım yapılmıştır. 1576’da ise Trabzon sancakbeyi Ömer Bey ise son tahriri yapmıştır (Öz, 1993, s. 419-500).

II. Bayezid devrinde Vilayet- i Rum’u tahrir eden tahrir emini Taceddin, tahrir şeklini değiştirerek muhtelif mahalleleri ayrı ve müstakil birer birlik halinde göstermiştir. Umur Bey’in Meşhedabad (Zile) ve İcaci (Mecitozu)’yi tek nahiyeye yazmasına mukabil, Taceddin Bey bunları ayrı nahiyeler olarak göstermiştir (Hanılçe, 2018, s. 25-26). XV. asır tahrirlerinde kaza ıstılahı geçmez. Şehir, köy ve nahiyelerin belirtilmesi kâfi görülmüştür. XVI. asır tahrirlerinde ise kaza tabiri geçmekte olup Rum Eyaleti, idari ve mali taksimat olarak kazalara bölünmüştür (Gökbilgin, 1967, s. 53-54).

Osmanlı Devleti’nin doğu hududundaki askeri üssü ve şehzade sancağı olan Amasya, XVI. asır ortalarından sonra önemini yitirmiştir. XVI asrın ikinci yarısında devlette başlayan çöküntüden

Amasya da etkilenmiştir. Bu çöküntü, 17. ve 18. asırlarda hızlanmış ve yönetim kadroları da bundan nasibini almıştır (Çadircı, 1988, II, s. 1154). Beylerbeyilerinin yanlarında besledikleri askerin sayısı artmış ve bunların gideri için sancaklarda daha fazla vergi toplanmaya gidilmiştir. Kapı halkı zamanla güçlenerek halka zulmetmeye başlamıştır (Çadircı, 1991, s. 11). Amasya, XVII. asırdan itibaren izah edilen sebeplerden dolayı önemini yitirmiş ve Sivas Eyaleti'ne bağlanmıştır (Baykara, 1988, s. 192).

2. Amasya Sancağı'nda Mülki Taksimat

Sicillerde mülki taksimat içerisinde Amasya Sancağı'na bağlı kazaların sayısı değişiklik arz etmektedir. Avarız vergisi ile ilgili 10 Şevval 1181 (29 Şubat 1768) tarihli belgede sayı yedi olarak tespit edilmiştir. 1-Kaza-i Amasya, 2-Kaza-i Varay nam diğer Geldiklân, 3- Kaza-i Zunnûnabâd, 4-Kaza-i Gelgiras, 5-Kaza-i Zeytûn, 6-Kaza-i Gümüş, 7-Kaza-i Merzifonabâd (53 No'lu AŞS., Belge No: 23). Bu belgede diğer kazaların zikredilmemesi, avarız vergisinin sadece ismi geçen kazalara isabet ettirilmesindedir. Zira 25 Muharrem 1182 (11 Haziran 1768) tarihli İmdad-ı Hazariye ile ilgili belgede sayı 10'dur. Aynı sayı 22 Receb 1182 (2 Aralık 1768) tarihli belgede de mevcuttur. Adı geçen belgede ismi geçen kazalar şunlardır; 1-Kaza-i Amasya, 2-Kaza-i Kedağra, 3-Kaza-i Merzifon, 4-Kaza-i Zunnûnabâd, 5-Kaza-i Lâdik, 6-Kaza-i Havza, 7-Kaza-i Gelgirâs, 8-Kaza-i Merzifonabâd, 9-Kaza-i Gümüşhacıköy, 10-Kaza-i Zeytûn (53 No'lu AŞS., Belge No: 26).

Sefer-i Hümayûn için toplanan ve ordunun zehayir ihtiyacının karşılanması için gönderilen fermanla en son sayı 11'dir. Ordunun zehayir ihtiyacı için gönderilen ferman ile Amasya mutasarrıfı Mehmed Paşa'ya İmdad-ı Hazariye için gönderilen Gurre-i Muharrem 1182 (1768) tarihli fermanla ismi geçen kazaların sayısı 11'dir. 1-Kaza-i Amasya, 2-Kaza-i Lâdik, 3-Kaza-i Varay, 4-Kaza-i Zunnunabâd, 5-Kaza-i Gelgiras, 6-Kaza-i Gümüşhacıköy, 7-Kaza-i Merzifon, 8-Kaza-i Merzifonabâd, 9-Kaza-i Zeytûn, 10-Kaza-i Kedağra, 11-Kaza-i Havza (53 No'lu AŞS., Belge No: 13). İncelediğimiz bütün belgelerde Amasya sancağının merkez kazası Amasya'dır. Yine belgelerde ismi zikredilen nahiyeler ve köyler şunlardır (53 No'lu AŞS., Belge No: 64).

2.1. Ezinepazarı Nahiyesi

Sicillerde, sefer- i hümayûn için lazım olan zehayirin tedariki için gönderilen fermanlardaki Mübaya'a emirlerinde (53 No'lu AŞS., Belge No: 66), Nuzûl ve Avarız vergilerinin toplanmasında köylerin isimleri kaydedilmiştir. Ezinepazarı Nahiyesi'ne bağlı köylerin sayısı, tespitlerimize göre 42 olmakla beraber akabinde gelen belgelerde yeni köylerin de eklendiği görülmektedir. Bütün belgelerde ismi geçen köyler şunlardır; 1-Kızılcakebir, 2-Vadi, 3-İlyas, 4-Kal'a, 5-Ezine, 6-Eymük, 7-Sarıalan, 8-Saz, 9-Virmiş, 10-Kişlek, 11-Morami, 12-Balalanı, 13-Efte, 14-Halifeler, 15-Karsan, 16-Afşar, 17-Sarayözü, 18-Danişmend, 19-Kirab, 20-Büke, 21-Karataş, 22-Bayat, 23-Kara İbrahim, 24-Şeyh Sadi, 25-Asiabdal, 26-Henke, 27-Uygur, 28-Tatar, 29-Kızılcaşığır, 30-Kürdler, 31-Mahmudlar, 32-Ovasaray, 33-Pehlivan, 34-Zeğala, 35-Sarıgasan, 36-Kara Ali, 37-Yaycıabdâl, 38-Hüseyin Dede, 39-Uzunkuş, 40-Kalınpeykar, 41-Sütçü, 42-Kayı, 43-Karanlıkdere, 44-Gökyüzabdâl, 45-Saraycık Kürdi, 46-Verseke, 47-Ebemi, 48-Kızıoğlu, 49-Keçili köyleri geçmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 99)

2.2. Hakala Nahiyesi

Hakala nahiyesi ve köyleri, sicillerde Mübaya'a ile Avarız-Nüzûl fermanlarında geçmektedir. Bu nahiyeler Amasya'nın kuzeyini içine almaktadır. Bugünkü Suluova'nın bulunduğu mevkide yer almıştır. Merkez köyü Hakala'dır. Sicillerde geçen köy isimleri şunlardır; 1-Hakala, 2-Gazagancı

(Kazancı), 3-Kuşçu, 4-Dere, 5-Deveci, 6-Gani, 7-Eymir (Eymük), 8-Harmanağılı, 9-Ulvi, 10-Eyük, 11-Arucak, 12-Erarslan, 13-Hacı Bayram, 14-Bozbeyi, 15-Kurnaz, 16-Merdehor, 17-Feyze, 18-Kulayı, 19-Değirmenderesi, 20-Kıyıcık, 21-Nezi, 22-Ceviz, 23-Firuz, 24-Uzunoba, 25-Saluca, 26-Bayırlı, 27-Kuli, 28-Gödelez (53 No'lu AŞS., Belge No: 64, 66, 99, 120, 123).

2.3. Geldiklân Nahiyesi

Nahiye-i Geldiklân, Amasya'nın batı taraflarını kaplamaktadır. Danişmend idaresinin ilk zamanları olan 1097 yıllarında, Harezmi Türklerinden Afşar aşireti beylerinden Baygeldi ve aşireti bu nahiyede iskân ettirilmiştir (Yesar, 1986, I, 285). Sicillerde bu nahiyeye bağlı köyler şunlardır; 1-Zene, 2-Moramul, 3-Orta, 4-Kerne, 5-Kürdler, 6-Soma, 7-Atabek, 8-Musa, 9-Yürdenik, 10-Bağlıca, 11-Gökyük, 12-Kani, 13-Yağmur, 14-Köyceğiz, 15-Ahenik, 16-Katu, 17-Ulus, 18-Buldıklı, 19-İlgazi, 20-Ilıca, 21-Karlı, 22-Yüri, 23-Geldiklân, 24-Kavay, 25-Balar, 26-İmrad, 27-Yaylacık, 28-Boğa, 29-Karaseki, 30-Derbendiciler, 31-Alınek (53 No'lu AŞS., Belge No: 64, 66, 99, 120, 123).

2.4. Akdağ Nahiyesi

Amasya'nın doğu taraflarını içine alır. Yüksekliği 1200 metre olup doğudan batıya uzanan dağın eteklerinde bulunmaktadır (Yesar, 1986, I, s. 279). Sicillerde geçen nahiyeye bağlı köyler şunlardır; 1-Yenice, 2-Zene, 3-Mürek, 4-Ebemi, 5-Katırkışlası, 6-Sofiler, 7-Saku, 8-Derebaşalını, 9-Yaklakan, 10-Akviran, 11-Boyalıca, 12-Göndes, 13-Saraycık, 14-Taşbaşı, 15-Sarular, 16-Karakise, 17-Kışlacık, 18-Kızseki, 19-Kürdler, 20-Tura, 21-Seyfe, 22-Hakurviran, 23-Çukurviran, 24-Divanlı, 25-Kazıkışlacık, 26-Karasibaşalını, 27-Adatepe, 28-Adacık, 29-Hayat, 30-Tadere (53 No'lu AŞS., Belge No: 64.66.99.120).

3. İdari Yapı İçerisinde Yer Alan Vazife Sahipleri

3.1. Mutasarrıf

Mutasarrıflık, Arapça'da "tasarruf eden" manasında olup Osmanlı idari yapısında XVII. asırda ortaya çıkmıştır. Mutasarrıf, terim olarak Osmanlı döneminde sancakları yöneten devlet ricalidir (Pakalın, 1983, s. 586). Mutasarrıflar örfi ve şer'i konularda sancakbeylerinin haiz oldukları bütün yetkileri taşımışlardır. XVIII. asırda vezir sayısının çok artmasına karşılık vilayet sayısı aynı kalınca, bazı sancaklar vezirlere "arpalık" olarak verilmiştir. Arpalık olarak birkaç sancağa birden mutasarrıf olan vezirlere, bazen yararlıklarından dolayı eyalet de tevcih olunurdu. Mesela arpalık olarak Beyşehir ve Akşehir sancakları mutasarrıfı Sadeddin Paşa'ya 15 Mayıs 1761'de Karaman valiliği verilmişti (Özkaya, 1985, s. 181).

Vezir rütbeli kişilere tayin edilecek yer bulunamamasından dolayı atanan mutasarrıflar bazen atandıkları merkezlere gitmeyerek mütesellimler göndermişlerdir (Çadircı, 1991, s. 121). Mutasarrıflar, beylerbeyleri ve sancakbeyleri gibi devlet işlerinde tecrübesi olan, reaya şefkatli davranan, dürüstlüğü ile tanınmış kişiler arasından seçilip ferman ile atanırlardı. Amasya Sancağı'na yapılan atamalarla ilgili bilgiler Sicillerde mevcuttur (53 No'lu AŞS., Belge No: 3, 44). Gurre-i Zilkade 1181 (1768) tarihinde yapılan tayin ile ilgili belgede; "Amasya mutasarrıfı Hafız İbrahim gayet-i şehri atiden bir ay tevkiet ile ref' yeri mevkatı olduğu kadiasker-i esbak ruznamçesinde mukayyed eşraf-ı kuzat-ı kiram zevü'l-ihtramdan inayet-i şehriyari ve şayeste-i mükerrermet tacidari Mevlâna Mehmed da'ilerine yer tevcih-i esbak ibkâ olunub sene-i mezbûre zilkade-i şerifesi guresinden müddet-i arziye-i kâmile mutasarrıf olmak ricasına

ba'de'l-arz" kaydı geçmektedir. Amasya mutasarrıfı Hafız İbrahim'in yerine Abaza Mehmed tayin edilmiştir (53 No'lu AŞS., Belge No: 3).

Mutasarrıf'ın tayini ile ilgili fermanın bir nüshası Hazine-i Evrak'da diğeri de sancak kadısında kalırdı. Kadı, yapılan tayini deftere işlerdi. Mutasarrıf doğrudan sancağa gelecekse yeni tayin edilen vezir paşa yola çıkardı. Kendisi gelmeden önce buyuruldu mucibince o sancakta ikamet etmek istediği konak tahsis edilirdi. Kapı halkı ve ailesi konağa yerleşirdi. Tayin edilen mutasarrıfın yerine gelinceye kadar bir mütesellimin görevlendirildiğine dair, 6 Rabiü'l-evvel 1182 (18 Eylül 1768) tarihli belgede:

Mefahire'l-kuzzat ve'l-hükkam ma'adin-i fezail ve'l-kelam Amasya sancağındaki vaki' kadılar ve naibler zide fazlehum tevki'-i ref'-i hümayun vasıl olıcak ma'lum ola ki Amasya sancağı avatıf-ı aliye-i hüsvanemden işbu bin yüz seksen iki senesi Rabiü'l-evvelin on üçüncü gününde sabık Şehrizor beylerbeyi emirü'l-ümerayi'l-kiram Seyyid el Hac Hidayetullah dam-ı ikbalehuye tevcih ve ihsanım olub mir-i miran-ı mumaileyh mansıbına vürüd indinciye değin zabt ve rabt-ı memleket ve hıfz ve haraset- i ehali ve raiyete kadir tarafından liva-yı mezbûreye bir mütesellim nasbından labûd ve meham olduğuna binaen kıdvetü'l emasil ve'l-akran Halil Paşa zide kadreh mütesellim nasb...

kaydı geçmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 44).

Mutasarrıf, beylerbeyi ve sancakbeyi gibi bir sefer vuku'unda askeri ile birlikte istenen mahalde orduya mülaki olmak zorunda idi. Sicillerde dönemin çok sayıda savaşa sahne olmasından dolayı olacak ki, konu ile ilgili çok belge bulunmaktadır. 22 Muharrem 1183 (28 Mayıs 1769) tarihli belgede, Amasya Sancağı mutasarrıfı Hidayetullah Paşa, Moskof üzerine yapılacak sefere katıldığından yerine İskilibli Seyyid Halil'in ve o da İskilib'e gittiğinden mütesellimliğinin Köse Ağazade Ömer Ağa'ya verildiği belirtilmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 91). Ayrıca reayayı huzursuz eden kapûsuz levendat eşkiyasının bertaraf edilmesi de istenmektedir. Bununla ilgili, 29 Rabiü'l-ahir 1182 (12 Eylül 1768) tarihli buyruhduda, Amasya mutasarrıfından, Amasya sancağında vaki'olan kapusuz eşkiyâsının şekâvetine düçar olanların durumunun derhal merkeze bildirilmesi ve her türlü tedbirin alınması istenmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 7).

İmdad-ı Hazariye'nin toplanmasında da mutasarrıflar mesul tutulmuştur. Sicillerde çok miktarda belge mevcut olup (53 No'lu AŞS., Belge No: 61) konu daha sonra ayrıntılı bir biçimde incelenecektir. Sicillerde isimlerine rastladığımız mutasarrıflar ve mutasarrıflık tarihleri şu şekilde tespit edilmiştir;

Hafız İbrahim. 1181 öncesi. (53 No'lu AŞS., Belge No: 2).

Abaza Mehmed Paşa. 1181. (53 No'lu AŞS., Belge No: 2).

Hidayetullah Paşa. 1182. (53 No'lu AŞS., Belge No: 44).

Mehmed Sadık Paşa. 1183. (53 No'lu AŞS., Belge No: 152).

Seyyid Osman Ağa. 1184. (53 No'lu AŞS., Belge No: 157).

3.2. Mütesellim

Mütesellim, kelime manası olarak "bir hizmeti teslim alan" dır. Terim olarak bir devlet görevlisinin görevlerini onun adına üstlenen, yürüten kişi demektir. Mütesellimlik, XVI. asrın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Başlangıçta vali veya sancakbeyinin atandığı yere gidinceye kadarki sürede yönetici olarak atandığı halde, XVII. asırda yeni bir görünüm kazanmıştır

(Çadircı, 1991, s. 23). 1627'den sonra vezir rütbesinde bulunan çok sayıda yönetici, kendilerine arpalık olarak verilen yerlere mütesellimler göndermişlerdir. Ayrıca asıl işlerine ek olarak verilen sancaklara da mütesellim göndermişlerdir.

Sancaklarda görev yapmakta olan sancakbeyinin üzerinde başka bir sancak daha var ise ona da mütesellim göndererek yönettiği gibi, kaleler muhafızı bulunan ve seferde olan ya da görevi icabı sınırlarda oturmakla görevlendirilen vezirler ve komutanlar da yine mütesellim atayarak, vilayetleri yönettirirler ve yönetim makamı için bağlanmış olan gelirlerden bir parçasını mütesellime bırakıp geri kalanını kendileri alırlardı (Mustafa Nuri Paşa, 1992, III-IV,s. 107). XVI. asrın ikinci yarısından itibaren ilgili beldenin idaresini geçici olarak üstlenen mütesellimler, XVII. asırda önem kazanmaya başlamışlar ve bu öneme binaen kurumda önemli değişikliklere gidilmiştir (Çadircı, 1970, s. 287).

Sicillerde Amasya sancağındaki mütesellim tayin ve azillerine sıkça rastladık. 13 Rabiü'l-evvel 1182 (25 Eylül 1768) tarihli belgede, Amasya mutasarrıflığına el-Hac Hidayetullah Paşa'nın tayin edildiği ve yerine gelinceye kadar Halil Bey'in mütesellim tayin edildiği kayıtlıdır (53 No'lu AŞS., Belge No: 44.67.93.150,157). Sefere giden mutasarrıfın yerine mütesellim atanıncaya kadar ki zamanda sancağın idaresi için mütesellim atandığına da Sicillerde rastladık. 19 Muharrem 1183 (25 Mayıs 1769) tarihli belgede bu konu ile ilgili bilgi mevcuttur.

Halen Amasya sancağı mutasarrıfı semahetlû Hidayetullah Paşa yerine mütesellim nasb itmedin sefer-i hümayûna azim mütesellim nasbı labüd ve lazım olmağla tarafından veyahud der aliyeden mütesellim nasb oluncaya değın liva-ı mezbûrede yerine mütesellim nasb ve tayin olunduğu müşir-i kibel-i şer'den yedine mürasele verilmesini Amasya sükkânından ulema ve sulehâ ve ayan ve sair... (53 No'lu AŞS., Belge No: 93).

Mütesellimler merkezden atandığı gibi vali ve mutasarrıflar tarafından da tayinlerin yapıldığı görülmektedir. Vali, buyruldu ile kadılara, kethüda yerlerine, yeniçeri serdarlarına, ayan-ı vilayete ve iş erlerine mütesellim tayinini duyururdu. Aynı buyruldu ile mahsulat ve rüsûmatın kadı tarafından Meclis-i Şer'de vali adına toplanıp mütesellime verilmesi de bildirilirdi. İrad-ı Cedid hazinesinin yönetimine getirilen "kapucûbaşılar" da mütesellimlik ismi ile anılmıştır. II. Mahmud döneminde mütesellimler, Mukataat Hazinesi'nce atanıyorlardı (Çadircı, 1991, s. 24).

Ehl-i örf içinde halkla en çok birlikte olan mütesellimdi. Bu yüzden adaletli ve reayaperver olmalarına dikkat edilirdi. Eşkıyanın ortadan kaldırılması, mutasarrıfa ait olan mahsul ve şehriyeyi toplayabilmesi, ahaliyi zulümden koruyabilmesi için kuvvetli ve halkın istediği kişiler olmasına özen gösterilirdi. 29 Rabiü'l-evvel 1182 (13 Ağustos 1768) tarihinde gönderilen buyrulduya; "Sefer-i hümayûna katılmayub şekavete başlayan kapûsuz eşkıyasına köylere yiyecek verilmemesi, köylere kondurulmaması" istenmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 88).

Mütesellimlerin hareket halinde olan konar-göçer kabilelerin iskân ettirilmesinde vazifeli olduklarını belgelerden öğreniyoruz. 11 Safer 1181 (9 Temmuz 1767) tarihli belgede; Şerayi-i şî'ar Tokat mukata'ası aklâmından Şarkipare kabilesinin perakende reayası bulunduğu kazaların kaydı geçmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 3).

Mütesellimin görev süresi bir yıl olmasına rağmen bu kurala pek uyulmamış ve valinin inisiyatifine bırakılmıştır. Görevden ayrılan mütesellim bir süre sonra tekrar görevi elde etmiş, böylece mütesellimlik belli ailelerin tekeline girmiştir. Bu aileler elde ettikleri görevin kendilerine kazandırmış olduğu yetki sebebiyle edindikleri servet sonucunda iyice zenginleşmişlerdir. XVIII. asırda ise bozuk düzenden faydalanıp yolsuzluklara başvuran mütesellimlerden bazıları oldukça

ileriye gitmiş, para ve servete temayülleri neticesinde reayayı haksız vergilere tabi tutmuşlardır (Özkaya, 1970, s. 370-372). Tekalif-i Şakka toplamak, rüşvet almak ve çeşitli yolsuzluklar yaparak servetlerini artırmışlardır. Kendilerine ait mütesellimlik şehriyesi ve ücreti ile yetinmeyip zorbalıklara başvurmuşlardır. Halk bu durumdan rahatsız olmuştur (Özkaya, 1985, s. 198). Bu hususta 9 Receb 1183 (8 Kasım 1769) tarihli gönderilen yazıda, Amasya mutasarrıfı Hidayetullah Paşa'nın sefere memur olduğu esnada mütesellim Seyyid Halil Ağa'nın kendi zimmetine akçe geçirdiği, ahaliyi zorla çalıştırdığı ve bunu incelemek için de mübaşir tayin edildiği bildirilmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 109). Yine 26 Zilhicce 1181 (14 Mayıs 1768) tarihli belgede; "...mahkemelerde hilaf- ferman akçe talep edildiği ve reayaya zulmedildiği" haberi üzerine vazifelendirilen Emin Mehmed'in gelişiyile her türlü tedbirin alınması istenmiştir (53 No'lu AŞS., Belge No: 18).

Devlet, tekalif-i şakka türünden olan "dem öşrü, zahire baha, mefruşat baha" gibi vergileri kaldırdığı halde mütesellimlerin bunları tekrar ihdas ettiklerini görüyoruz. II. Mahmud döneminde Ahmed Fethi Paşa'ya Aydın Sancağı verilmişti. Namık Paşa 25.000 guruş aylık ile mütesellim atanmış, adı gecen Fethi Paşa, Aydın'a geldiğinde sancağın mukataalarının gelirlerinin hepsinin kendisinin olmak ve kapı altı hasılatı ve tayyarat ile geçindikten başka, 25.000 guruş daha Namık Paşa'ya teklif etmiş ve kabul edilmeyince de mütesellimlikten azletmiştir (Mustafa Nuri Paşa, 1992, III-IV, s. 10). Sicillerde ismi geçen Amasya mütesellimleri şunlardır;

Halil Bey–H.1182 (53 No'lu AŞS., Belge No: 44).

Kösezâde Ömer Ağa–H.1183 (53 No'lu AŞS., Belge No: 93).

Seyyid Halil Ağa–H.1183 (53 No'lu AŞS., Belge No: 150).

Rahtevanzâde İbrahim Bey–H.1183 (53 No'lu AŞS., Belge No:150).

Seyyid Osman Ağa – 1184 (53 No'lu AŞS., Belge No: 157).

3.3. Şehir Kethüdası

Osmanlı taşra idaresinde şehir halkı tarafından seçilen şehir kethüdası, devlet görevlileri ile reaya arasındaki ilişkileri düzenlerdi. Şehir kethüdalığı, XVI. ve XVII. asırlarda görülen ve XVII. asrın sonlarından itibaren ayanlığın ihdas edilmesiyle önemini kaybeden mali ve idari bir memuriyet idi. XVIII. asır boyunca artık önemli bir etkinliklerinin olmadığını, bunların yerini ayanların almaya başladıklarını görmekteyiz. Her ne kadar ayanlar bunların yerini almışsa da bazı şehirlerde bu kurumun devam ettiğini halkın şikayetlerinden anlamak mümkündür (Ergenç, 1981, II, s. 1270).

Devlete ait hizmetlerin organizasyonunu yapmak, şehirlerde devlet görevlilerinin ikamet işleriyle uğraşmak, örfi ve şer'i vergiler hususunda halka yardımcı olmak gibi vazifeleri olan şehir kethüdaları, demokratik bir seçim ile işbaşına gelirlerdi. Seçilmelerinde ehliyet, beceri, dürüstlük ve dindarlık etkili olurdu. Beledi hizmetleri görmeleri hasebiyle bugünkü belediye reisliğine benzerdi (Pakalın, 1983, II, s. 317).

I. Abdülhamid 1786'da yayınladığı fermanla ayanlığı kaldırdığını, vilayet işlerinin görülmesinde ve vergi dağıtımında halkın isteğiyle şehir kethüdalarının işbaşına getirilmesini emretmişti. Ancak buna uyulmadığını ve 1790'da bu işlerin yine ayanlara bırakıldığını görüyoruz (Çadırcı, 1991, s. 41).

Sicillerde hükümet tarafından halka tarh edilen vergilerin toplanmasında, vazife aldıklarını gördüğümüz şehir kethüdalarından adil davranmaları istenmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 13,17.22.23.25.62). Şehir kethüdaları, görevlerini deruhte ettikten sonra bu görevleri karşılığı halktan bir miktar ücret almışlardır. Bunun ötesinde vergi talep etmeleri yasaklanmıştı. Yaptıkları masrafa karşılık halktan fazla para almalarını önlemek için masraflar kadı sicillerine de kaydedilirdi. Maaşları sancak halkı tarafından ödenirdi Mahkemelerde bilirkişi olarak yer alırlar, özellikle tereke yazımında ve esnaf anlaşmazlıklarında mühim rol oynarlardı. Ancak XIX. asırda suiistimallerin artmasıyla beraber kaldırılmıştır. (Çadircı, 1991, s. 42).

3.4. Kethüdâyeri

Kethüdâyeri, eyalet ve sancaklarda altı bölük halkından olan silahdar, sağ ulufeciler, sol ulufeciler, sağ garipler, sol garipler ve sipahilerin başı idi. Altı bölük ağalarının imzası veya mührünü havi beratlarla görevlendiriliyorlardı. Altı bölük halkının zabiti olan kethüdayeri, onların korunması ve suç işleyenlerin mahkemeye sevk edilmesinden mesuldü. Ancak zamanla kethüdayerleri çeşitli ailelerin dümen suyuna gider olmuş ve kendi halkına bakmaz olmuşlardır (Özkaya, 1970, XXVIII, s. 38-52).

Sicillerde isimleri verilmemekle beraber Kethüdayerleri ile ilgili belgelere sıkça rastladık. Gönderilen emirlerden, kadı ve mutasarrıftan sonra Kethüdayeri'nin geldiğini görüyoruz (53 No'lu AŞS., Belge No: 3,4,20,21,24.28,40,52,76,81). Kethüdayeri'nin eşkıyanın defedilmesinde vazifeli olduğunu 23 Zilkade 1181 (11 Nisan 1768) tarihli buyruhduda görmekteyiz. Amasya taraflarında şekavete başlayan kapûsuz kıt'a-ı tarik eşkıyasının zuhur eylediği mahallerde etkisiz hale getirilmesi Kethüdayeri'nden istenmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 7). Yine 5 Muharrem 1182 (22 Mayıs 1768) tarihinde gönderilen buyruhduda da:

Amasya Sancağı'nda vaki' kuzat ve nevvab efendiler zide feza'ilehum ve kıdvetü'l-emasil ve'l akran alay beyi ve kethüdayerleri ve yeniçeri serdarı ve ayan-ı vilayet ve iş erleri zide kedrehum inha olunur ki hilaf-ı şer'-i şerif ve muğayir-i emr-i münif su-i harekete mübaşeret ve ebna-yı sebile hasaret iden başıboş levendat eşkıyasının şer'an icab iden kahr ve tedmirleri için bid' defaat sudur iden evamir-i celil-i alişan ve bu defa dahi tevarüd iden emr-i celil-i alişanın ...

kaydı geçmekte olup eşkıyanın bertarafı istenmiştir (53 No'lu AŞS., Belge No: 20).

Kethüdayeri, diğer görevliler gibi vergilerin toplanmasında yardımcı olmuştur. 20 Muharrem 1182 (6 Haziran 1768) tarihinde toplanması istenen "Mal-ı Ağnam'ın tahsili istenmiştir.

...ve kethüdayeri ve yeniçeri serdarı ve ayan-ı vilayet ve ağnam sahibleri ve iş erleri zide kadrehum inha olunur ki iş bu bin yüz seksen iki senesine mahsuben bâ ferman-ı âli canib-i miriye tahsili lazım gelen Mal-ı Ağnam'ın vakti ve zamanı hulûl itmekle ... (53 No'lu AŞS., Belge No: 21).

Keban ve Ergani'den İstanbul'a gönderilen zer ve sim hazinesinin muhafazası Kethüdayeri'nden istenmiştir (53 No'lu AŞS., Belge No: 41). Mübaya'a olunacak şa'irin miri fiyatının korunması, 27 Rabiü'l-evvel 1183'te Amasya Sancağı Kethüdayeri'ne bildirilmiştir (53 No'lu AŞS., Belge No: 140).

3.5. Yeniçeri Serdarı

Osmanlı Devleti'nin en önemli askeri sınıfı olan yeniçeri ocağı, merkezi teşkilat olarak kurulmuştu. Ancak zamanla sayıları artıp merkezde teşkilatlandırılmaları zor olunca eyalet ve

sancaklara gönderilmişlerdi. Hatta bunların bazıları orduda geri hizmet görevlerine atanma durumuna gelmişlerdi (M. Nuri Paşa, 1992, s. 61-300). Eyalet ve sancaklara gönderilen yeniçerilerin başında Yeniçeri Serdarı bulunurdu. Bunlar yeniçerilerin bütün ihtiyaçlarından ve şehrin asayişinden mesul idi. Şehzade Bayezid Vak'ası neticesinde taşraya gönderilen yeniçerilerden asayişin sağlanması ve merkezi otoritenin yetkilerine hanel getirilmemesi hususunda serdarlara büyük bir sorumluluk verilmişti. Yeniçeri Ağası, merkezde bulunan serdarları mektupla tayin eder ve taşraya gönderirdi. Serdar tayin edilen şahıs, hazineye belli bir miktarda para verirdi. Buna karşılık tayin edildiği bölgenin gelirinin bir kısmını alma hakkına sahipti (Çadircı, 1991, s. 11).

Sicillerde tayin ile ilgili belgeler mevcuttur. 22 Şaban 1182 (1 Ocak 1769) tarihli tayin mektubunda es-Seyyid İbrahim'in azledildiği ve Selamzâde Mustafa Ağa'nın serdar tayin edildiği kayıtlıdır (53 No'lu AŞS., Belge No: 78). Yine belgelerimizin çoğunda mutasarrıf, mütesellim, kethüdayeri ile beraber isimleri zikredilmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 16, 78, 83-140). Serdar es-Seyyid İbrahim'in azli ve Selamzâde Mustafa Ağa'nın tayini ile ilgili 22 Şaban 1182 (1 Ocak 1769) tarihli mektupta;

Şeri'at-şiar Amasya kadısı efendi zide fazleh ba'de's-selam inha olunur ki, zir-i hükümetinizde vaki'dergâh-ı ali yeniçerileri serdarı ref' olunub yerine uslûb-u sabık üzere kıldvetü'l- emasil ve'l-akran iş bu altıncı bölüğün Mustafa Ağa zide kadreh serdar ve zabıt nasb ve tayin olunmağın işbu mektub tahrir ve irsal olundu...

kaydı geçmekte olup halkın rahatına çalışması, vârisiz ölenlerin metrukatını beytü'l-mal'e göndermesi istenmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 78).

Yeniçeri Serdarı, savaş zamanında askeri ile beraber savaşa istenen mahalde iştirak ederdi. 12 Şevval 1182 (19 Şubat 1769)'de Moskov seferi için Anadolu sol kol serdarlarının askeri ile Kırım ordusuna katılması emredilmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 83). Seferde askeri teçhizatın nakli için at ve deve tedariki, avarız ve nüzûl vergisi ile İmdad-ı Seferiye'nin toplanmasında Yeniçeri Serdarı vazifeli tutulmuştur (53 No'lu AŞS., Belge No: 65). Kaza ve köylerde şekavete başlayan kapûsuz eşkıya taifesinin defedilmesi, köylerde bunlara yiyecek verilmemesi ve eşkıya saldırısına uğrayanların durumlarının merkeze bildirilmesi de vazifeleri arasında idi (53 No'lu AŞS., Belge No: 28, 46, 72, 88). 29 Rebiü'l-ahir 1182 (12 Eylül 1768)'deki buyruldu da;

...ve yeniçeri serdarı ve sair zabitan ve işerleri zide kadrehum inha olunur ki bu hilalde sefer-i hümayûn nusret makrûndan nukûl ve azimete âdem-i rağbet ile giruye kalub ebnay-ı sebile sed ve bend ve fukara-yı raiyete enva-ı zulm ve teaddi ve tevafil-i ehl-i tüccarın emvalini garat sevdasında olan kapusûz eşkıyalarının kahr ve tedmir ve i'dam ve izalelerin mutazzamın sadır olan hatt-ı hümayûn ...

denilmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 88).

Yeniçeri Serdarı'nın, İmdad-ı Hazariye'nin toplanmasından da bizzat vazifeli olduğu anlaşılmaktadır. "...kıldvetü'l- emasil ve'l-akran ayan ve zabitan zide kadrehum inha olunur ki iş bu bin yüz seksen üç senesine mahsuben Eyalet-i Sivas'ın mal-ı seferiyesi bâ ferman-ı âli halen vali-i Sivas..." (53 No'lu AŞS., Belge No: 140).

3.6. Voyvoda

Osmanlı idari yapısı içerisinde has denilen gelir bölgelerinin yönetimini sahibi adına yüklenen kimseye "Voyvoda" denilirken, sonraları serbest tımarların vali ve mutasarrıflara verilen bazı gelirlere Voyvoda gönderilerek yönetildiğini görmekteyiz. Tımar sisteminin giderek

değişikliklere uğraması, iltizam ve mukataa usulünün yaygınlaşması bu kurumun gelişmesine sebep olmuştur. Vali ve mutasarrıflar tarafından sancak yönetimine mütesellim atanırken, kazalara da voyvoda atandığı görülmektedir. Atandıkları yerin düzeninden, disiplin ve güveninden sorumlu olmuşlardır (Çadircı, 1991, s. 29).

Tımar, eğer sahibine serbest kaydı ile verilmiş ise buraya dirlik sahibi, subaşı, voyvoda dışında müdahale yapılmazdı. Dirlik sahibi tarafından vergi alacaklarını toplamaya görevli kılınan voyvoda, aynı zamanda köylerin düzenini de sağlardı. Serbest tımar sahibi tarafından tayin olunan voyvodaların “rüsûm-ı şer’iye” vergilerini toplamasına dışarıdan karışılmaması gerektiği halde, XVIII. asırda beylerbeyi ve sancakbeyi gibi görevlilerin karıştığını görüyoruz (Özkaya, 1985, s. 200).

Sicillerde voyvoda ile ilgili çok sayıda belgeye rastladık. Bunların büyük çoğunluğu idare ile ilgili olup hazinenin korunması, asker levazımının tedariki, askerin sefer için hazırlanması ve eşkiyanın defedilmesi hususlarında isimleri sık sık zikredilmektedir (53 No’lu AŞS., Belge No: 3, 19, 30, 52, 57, 59, 62, 71). 15 Rebiü’l-evvel 1182 (30 Temmuz 1768) tarihli belgede kırk re’es menzil bargirinin mubaya’ası hakkındaki yazıda;

...mefahire’l-emasil ve’l akran mütesellimler ve voyvodalar ve kethüdayerleri ve yeniçeri serdarları ve sair zabitan ve ayan-ı vilayet ve iş erleri zide kadrehum tevki’-i ref’-i hümayûn vasıl olıcak malum ola ki Anadolu’nun sol kolu yemin ve yesarıyla nihayetine varınca kazalarda bulunan tavaif-i askeriyeyi sadır olan emr-i şerifimle yerlerinden ve yurdlarından ihraç accaleten ve meüsara’aten Kırım canibinde vaki’ ordu-yu hümayûnuma mülhak ve mülaki olmaları için sevk ve tesyirlerine ocak tarafından mübaşir tayin olunan kıdvetü’l-ematicid ve’l-ayan Turnacıbaşı Kefeli Mehmed zide mecdehu ve ma’iyyetine memur altı nefer çavuşan kırk re’es menzil bargiri ücretleri ehalinin...

buyrulmaktadır (53 No’lu AŞS., Belge No: 84).

Voyvodalar iki şekilde, vali ve mutasarrıflar kendi adlarına görevlendirdikleri gibi geliri doğrudan hazineye bağlanmış yerlere hazine yöneticileri tarafından da tayin edilirdi. Valiler daha çok kendilerine geliri bırakılan yörenin ileri gelenleri arasında buyuruldu ile voyvoda atarlardı (Çadircı, 1991, s. 59). Tayin edilen voyvoda, iki tuğlu bir paşanın bütün haklarından yararlanırdı. Fakat daha düşük bir sıraya sahipti. Bölgesinin askeri kuvvetinin başında yürüdüğü zaman iki tuğlu bu paşanın bayrağı altında idi. Sancaklara tayin olunan voyvodalar ise sancak beyinin yetki ve salahiyetlerine sahip olurlardı (Özkaya, 1985, s. 201).

Voyvodalar kendilerine verilen sancaktan küçük gelir bölgesinin hem yöneticileri hem de hazine gelirlerini toplayan tahsildarları idiler. Kent ve kasabanın güvenliğini sağlamak, istendiğinde asker toplayıp sefere katılmakla yükümlü oldukları halde halk ile sık sık karşı karşıya geldikleri ve zimmelerine para geçirdikleri de görülmektedir. Bazı yabancı kökenli voyvodaların halka zulmettiklerini, Boğdan Voyvodası Aron’un 1592’deki haksızlıklarından görmek mümkündür. Eflak Voyvodası Aleksander de halk ile sık sık karşı karşıya gelmişti (Hammer, 1991, II, s. 202).

H. 1184 (1770) tarihli bir belgede Siverek voyvodasından bahsedilmektedir. “Bucak Kürdinden Siverek Voyvodası Abdulfettah Ağazade Abdurrahman Ağa’nın yazdığı miri askerin ordu-yu hümayûna azimen esna-yı rahde ta’yinatları pusulası...” Bu pusulada askerin mirisine düşen miktarlar verilmiştir (53 No’lu AŞS., Belge No: 149).

3.7. Kale Dizdarı

Kale ile ilgili işlerin sorumlusu ve kale kumandanı olarak idari yapı içerisinde önemli bir mevkiye sahip olan dizdar, askeri görevinin yanı sıra şehrin asayişinden de mesuldü. Ayrıca kalede bulunan değerli eşyaların ve hapisanenin korunması görevleri arasında idi. XVIII. asırdan itibaren askeri görevli olarak önemleri azalmış ve serhatlerdeki kalelerde görevlerini devam ettirmişlerdir (Oğuzoğlu, 1994, IX, s. 481).

Kale dizdarları, mühim evrak ve hazinenin bulunduğu iç kaleyi korurlardı. Herhangi bir saldırıda müdafaa eder ve barış zamanında can ve mal güvenliği sağlanmasına çalışırdı (Topçu, 1993, s. 57). Kale dizdarlıkları da tımar dağıtımında olduğu gibi verilirdi. Tımar dizdarı olduğunda talipler arasında dizdarın oğlu varsa tercih edilirdi. İsteklerinin durumu kale hangi vilayette ise o vilayetin beylerbeyi tarafından İstanbul'a iletilirdi. Serhat ve sınır kapılarındaki kalelerin korunması ve tamirleri önemli idi. Bu kalelerin tamirinde gereken ameleler eskiden beri özellikle eyalet askerleri arasında seçilirdi. Eyalet askeri bu görevi yapmazsa, yerlerine amele tutulur, bedelleri tımar ve zeamet sahiplerine verilirdi (Özkaya, 1985, s. 48).

Sicillerde kale dizdarı ile ilgili belgeler yeterli sayıda olmamakla beraber tımar tevcihine dair belgeler mevcuttur (53 No'lu AŞS., Belge No: 51). İncelediğimiz dönemde orta derecede bir tımara sahip olan kale dizdarına ortalama 10.000 akçelik bir gelir verilirdi (Oğuzoğlu, 1994, s. 481).

19 Cemaziye'l- evvel 1182 (1 Ekim 1768) tarihinde Amasya Kal'ası tımarı tevcihi ile ilgili belgede;

Amasya'nın kal'a-ı zir dizdarı Mustafa zide hıfzıhu sūdde-i sa'adetime mektub gönderub Amasya Sancağı Arguma nahiyesinde Karatekin nam karye ve gayriden bin dokuz yüz akçe gedik tımarıyla Amasya kal'ası topçuluğuna mutasarrıf Ömer fevt olub gedik tımarıyla kal'a-i mezbûre topçuluğu mahlul olduk da sulb-i kebir oğlu darende-i tevki'-i ref'-i hümayûn Mehmed hidmetinin uhdesinden gelmeğe kadir olmağla kal'a-i bala dizdarı Ahmed'den arzına taleb olduk da dizdar-ı merkum ziyade arz akçesi mutalebesinde olub mezbûr Mehmed dahi fakirü'l-hal ve arz akçesi tedarikine adim-i iktidarından naşi dizdar-ı mezkur gedik tımar-ı mezbûrı kendi karındaşı Receb Veledi Hasan'a arz ve tevcih ve berat itdirub gadr ve merkum Mehmed emekdar ve medar-ı maaş ancak babası nân paresi olan gedik tımar-ı mezbûre mehassirdir deyû merhameten gedik tımar ile kal'a-i mezbûre topçuluğu mezbûr Receb Veledi Hasan'ın ref'inden mutevvefa-yı merkûm Ömer'in oğlu mezbûr Mehmed'e virilmek babında inayet ricasına arz ve ber-vech-i meşruh ...

kaydı mevcut olup kale dizdarlığı 1.900 akçe tımar ile Mehmed'e tevcih edilmiştir (53 No'lu AŞS., Belge No: 51).

Kale dizdarı, doğrudan merkezden emir aldığı gibi beylerbeyi ve müfettiş paşalardan da emir alırdı. Eşkiya ve asilerin yakalanması sırasında emir alırdı. Kale dizdarlarının zaman zaman kanun hilafına hareket ettikleri görülmüş, bunun üzerine suistimallerin ortadan kaldırılması kadı ve mutasarrıflardan istenmiştir (Özkaya, 1985, s. 48).

3.8. Çeri Sürücüleri

Askeri görevlilerinden olan "Çeri Sürücüsü," sipahilerin küçük zabitlerinden birinin adı idi. Çeri sürücüsünün de tımarı mevcut olup, tımarları dahilinde oturmaları kanun icabı idi. Çeri sürücülerinden terfi eden "Çeribaşı" olurdu (Pakalın, I, 1983, s. 354).

Çeri Sürücüleri ile alakalı 20 Receb 1182 (30 Kasım 1768) tarihli bir belgede, sürücü tayin olunan Hacı Ali Çavuş ve Ömer Çavuş'un gittikleri kazalarda ferman-ı alişân mucibince asker toplayacakları ve kendilerine yardımcı olunması hususunda Anadolu'nun sol kol kadı, naib, kethüdayeri, ayan ve iş erlerinden istenmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 65).

Çeri Sürücü tayin olunan Ser-Turna'ya menzil bargiri virilmek babında 15 Rebiü'l-evvel 1182 (30 Temmuz 1768) tarihli fermanında şöyle denilmektedir; "...ve kethüdayerleri ve yeniçeri serdarları ve sair zabitan ve ayan-ı vilayet ve iş erleri zide kadrehum tevki'-i ref'-i hümayûn vasıl olan emr-i şerifimle yerlerinden ve yurdlarından ihraç ve accaleten ve meüsara'aten Kırım canibinde vaki' orduy-u hümayûnuma mülhak ve mülaki olmaları için sevk ve tesyirlerine ocak tarafından mübaşir tayin olunan kıdvetü'l-emacid ve'l-ayan Turnacıbaşı Kefeli Mehmed zide mecdehu ve ma'iyetine memur altı nefer cavuşan..." (53 No'lu AŞS., Belge No: 84). Moskov seferi için silahdaran ve sipahanın tayin edilen sürücü nezaretinde Edirne sahrasında toplanması ve tek bir ferdin dahi geri kalmaması istenmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 86).

3.9. Kadı

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren şer'i hukuka dayalı bir adalet sistemini kurarken aynı zamanda örfi kuralları da birçok alanda uygulamıştır (Halaçoğlu, 1991, s. 103). Her iki uygulamada da halkın refahı amaçlanarak adaletin, devletin bütün kademelerine ve memleketin her köşesine götürülmesi sağlanmıştır. Devletin kuruluş yıllarındaki bu adli düzeni hem teb'ayı mutlu etmiş ve hem de temelleri sağlamlaştırmıştır. Çağdaşı Avrupa devletlerinde ise köylü, toprak sahibi tarafından yargılanmaktaydı. Toprak sahibinin verdiği cezaya köylü itiraz edemiyordu (Sevinç, 1978, s. 53).

Osmanlı Devleti, halkın davalarının İslâm Hukuku'na göre halledilmesi, halka adaletin götürülmesi için her nahiye, kaza, şehir ve eyalet merkezine birer kadı tayin ederdi. Kadı, şer'i ve hukuki hükümleri tatbik eden demek olup, aynı zamanda merkezin emirlerini de yerine getiren bir makamı. Kadılara "hakimü's-şer" denilirdi (Uzunçarşılı, 1988, s. 83).

Ehl-i şer'den olan kadı, Osmanlı idare sisteminde yargı, yönetim, ekonomi ve sosyal alanda geniş yetkiye sahip olduğundan şehrin en önemli kişisi idi. Şehrin askeri işleri hariç, idari, hukuki ve mahalli işlerinin hepsi kadılar tarafından görülürdü. Kadı'nın sanatkâr ve esnafın kontrolü, loncaların düzen, yönetim ve kuralların gözetimi, narhın uygulanması, şehrin altyapı tesislerinin denetimi, imar nizamının incelenmesi, vakıf yöneticilerinin denetlenmesi, atamalarla ilgili arzda bulunmak gibi görevleri vardı. Dini işlerle ilgili vazifeli personelin atanmasında da kadının arzı gerekiyordu. Şehrin asayişinde Kadı'nın yardımcıları subaşı ile asesbaşı idi (Topçu, 1993, s. 55).

Kadılar medrese mezunları arasından tayin olunurlardı. Anadolu kadılarının tayininde Anadolu Kadıaskeri ile Şeyhülislâm mühim rol oynamaktaydı. Padişah huzurunda imtihan olan kadı adayları, XVIII. asırda Kadıasker tarafından imtihana tabi tutulup başarılı olanlar Şeyhülislam'a bildirilmekteydi. Padişahın "ferman-ı âli" si ile atama işlemi tamamlanırdı (Özkaya, 1985, s.207).

Kadılar naib, mütevellî, imam-hatip tayinlerinde, vakfiye tanzimi ve taksimi, vasi tayinlerinde, miras ve evlilik akdi tanzimlerinde, tapu sicil muhafızlıklarında, narh tespiti, lonca teftişi, mukataaların kontrolünde kanunla belirtilmiş resimlerini alırlardı. Ayrıca mahkemede davalara bakan kadılar harçlarını alırlardı (Topçu, 1993, s. 55). İncelediğimiz sicillerde kadılarla ilgili birçok belgeye rastladık. Amasya'ya atanan kadılarının yerlerine ulaşmalarına dair vergi, narh,

davalar ve yolsuzluklar ile ilgili belgelerde kadıların isimleri zikredilmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 5, 17, 30, 92, 98, 108).

Amasya Kadısı Mehmed Efendi'nin tayini ile ilgili Anadolu Kadıaskeri imzasıyla gönderilen yazıda;

İzzet-me'ab şeri'at nisâb Amasya Kadısı Mevlâna Mehmed Efendi kamiyab tahiyet-i vafiye eblağıyla inha olunur ki kaza- i mezbûrun umur-u kısmet-i askeriyesi iş bu sene ihda ve semanin ve mie ve elf Zilkade-i şerifesi guresinden tarafımızdan sana tefviz ve sipariş olunmuştur. Gerekdir ki kaza-i mezbûrede vaki' olan muhallefat-ı askeriyeyi tahrir ve terkim ...

kaydı geçmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 2).

Kadılar, medrese tahsili görüp icazet alarak mülazemet edenlerden tayin edilirdi. Medreseden çıkıp kazasker divanına mülazemet edenler, kadılık etmek isterlerse doğrudan doğruya kaza kadılıklarına atandıkları gibi bir müddet müderrislikten sonra kadı olmak isteyenler, derecelerine göre kaza veya sancağa kadı olurlardı (Uzunçarşılı, 1988, s. 87). Kadıların tayini, Divan-ı Humayûn'da Anadolu ve Rumeli Kadıasker'inin arzı ve padişahın izni ile olurdu. XVI. asırda müftü veya şeyhülislamın Kazasker ile tekaddüm etmeleri hasebiyle büyük kadılıklar şeyhülislamın sadrazam vasıtasıyla inhaları üzerine yapılırdı (Halaçoğlu, 1991, s. 112).

Fatih Sultan Mehmed Kanunnamesi'nde kadılığın en yüksek derecesi beş yüz akçe yevmiyeli mevleviyet denilen taht kadılıkları idi ve bunun üstünde Kazaskerlik vardı. Beş yüz akçelik kadılar teşrifatta beylerbeyi ve defterdarın aşağısında olup beylerbeyi rütbesi ile askeri hizmete geçebilirlerdi.

Kadılıklar büyük ve küçük kazalar ile sancak ve eyalet olmak üzere iki sınıfa ayrılırdı. Kaza kadılıkları Rumeli, Anadolu ve Mısır'daki kazaların kadılıkları olmak üzere üç sınıftı. Rumeli'de kadılık edenler, Rumeli kazaskeri defterinde, Anadolu kazalarında kadılık edenler ise Anadolu kadılığı defterinde kayıtlı idiler. Kaza kadılarının tayinleri Kazasker tarafından yapılırdı (Topçu, 1993, s. 56).

Amasya'da kadı tayini ile ilgili belgede;

İzzet-meab şeriat-nisâb fahrü'l-kuzzat Mevlâna es-Seyyid Ahmed Efendi kamiyâb Bade't-tahiyetü'l-vafiye inha olunur ki iş bu sene selase ve semanin ve mie ve elf mah-ı Recebü'l-garadı guresinden ber-vech-i muhtasım mutasarrif olduğum Amasya kazasının umur-u şer'iyyesi ma' kısmet-i askeriye tarafımızdan tefviz ve sipariş olunmuştur. Gerekdir ki kaza- i mezbûri gurre-i merkumeden zabt edib...

kaydı geçmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 108).

Kadılar, mahkemelerde şahsın şahıs ile şahsın devletle olan münasebetlerini kanunlar çerçevesinde düzenler ve keyfi kararlar veremezlerdi. Duruşmaların halka açık yapılması da kanun emriydi. Ancak zamanla bu kurumlarda da aksaklıklar görülmeye başladı. Özellikle yetenezsiz Kadıaskerler, kadılık görevlerini çiraklık ederek yanlarında çalışmış emektarlarına gördürmüşlerdir (M. Nuri Paşa, 1992, III-IV, s. 146).

Kadıların atanmasından sonra sürekli merkezin kontrolünde olduklarını ve vatandaşların şikayetlerini merkeze bildirdiklerini incelediğimiz belgelerde görüyoruz. Anadolu Kadıaskeri

Salih Efendizade Mehmed Emin Efendi'nin 22 Safer 1182 (8 Temmuz 1768) tarihinde Amasya kadısına gönderdiği mektupta;

İzzet-meab şeriat-nisâb vilayet-i Anadolu'da vaki' kuzat ve nevvab Efendiler el-mekrumun tahiyet-i vafiye eblağıyla inha olunur ki der âliye'ye arz ve 'ilamı mukteza mevad-ı mevsuku'l kelim kimesnelerin ihbar ve şehadetleri ile muhakkak olmadıkça i'lamdan muba'adet ile ibadullahın bila mucib arazde ve remide olmalarına ruhsatdan mecani'bet olunmak cümlelerin vacibe-i uhde-i diyanetleri iken bu esnada etraftan vürud iden aruz ve mehazırın ekseri mu'allal ve bila garaz iduğu mezammin ve mefahiminden musteban ve çok kimesne geçmedin muğayir ve münakazi zuhur eylemekden naşi hak ve batılın fark ve temyizi hariç daire-i hüda mekan olmağla imdi bu babda sadır olan emr-i ali taht-i hükûmet ve kazalarınızda cümle muvacehesinde kira'et ve sicilat-ı mehakimde sebt olunarak fima ba'd bazı kimesnelerin der aliyeye ihzarları veyahud ahz ve habs ve kal'abend ve diyar-ı ahire nefi ve acilen tedibleri iktiza veyahud şer'an haklarında tertib-i ceza icab ider halet ve sair i'lamı mukteza-ı mevad zuhur eyledikde ferman olunduğu üzre mahallinde diyanet ve istikametle mevsuf kimesnelerin ihbar ve şehadetleriyle muhakkak olmadıkça tam'-ı hama ağraz-ı fasideye binaen vaka'ın hilaf-arz olunmaktan muba'adet ve eğer bundan...

demekte ve kadıların dikkatli olmalarını istemektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 32).

Kazaya tayin edilen Kadı'ya şer'i ahkamı icraya mezun olduğuna dair padişahın tuğrasını havi berat verilirken, mahkemelerde alacağı ücret de belirtilirdi (Uzunçarşılı, 1988, s. 105). Sicillerde geçen terekelerde Kadı'nın "resm-i kısmet" ismiyle kendisine düşen payı, fiyatları yükseltmeden aldığını müşahede ettik. Resm-i Kısmet'in yüksek olduğu terekeler, zengin şahısların terekeleridir ve geride bıraktıkları mallar çoktur (53 No'lu AŞS., Belge No: 10, 12, 52, 60, 103, 125). Zilhicce 1181 (1768) tarihinde, Medine-i Amasya'da el-Hac İlyas Mahallesinde vefat eden Seyyid Halil bin İbrahim'in terekesinden resm-i kısmet olarak 6,5 guruş alınırken, (53 No'lu AŞS., Belge No: 10) 148 Zilhicce 1183 tarihinde Cami- i Enderun Mahallesinde vefat eden Abdizade Mehmed Efendi'nin terekesinden resm-i kısmet olarak 494 guruş alınmıştır (53 No'lu AŞS., Belge No: 103).

Sicillerde geçen 26 Zilhicce 1181 (14 Mayıs 1768) tarihli belgede, kadıların mahkemede hilaf-ı ferman akçe talep ettiklerini de görüyoruz.

... ve o misullû mübaşir getirüb da'vası şer'an subût bulmayan ve gerek sair bila mübaşir birbirlerinden iddi'aya tesaddi ve hayz-ı murafa'ada med'ayinin şer'an hakkı sabit olmiyan da'valardan dahi min ba'd muğayir-i fetvay-ı şerife dam-ı hümayunuma mahsul-ı ref' ve hilaf-ı kanun resmi namıyla bir akçe ve bir habbe taleb ve ahzına tesaddileri kemal-ı tehaşi ve hazr-ı birle dahil-i hükûmet ve kazanızda sakin olan ahali ve fukaranın..." (53 No'lu AŞS., Belge No: 18).

Kadı'nın ahaliye zulmetmesi ve kanun hilafına vergi istemesi halinde şikâyet edilen kadılar cezalandırılır ve hatta katledilirlerdi (Uzunçarşılı, 1988, s. 106).

XVIII. asırda medrese mezunlarının sayısı artınca hakkı olmayanlara mülazımlık verilmemesi gerekirken, ulema çocuklarına doğrudan mülazemet verilmiş ve yetişmiş tecrübeli kişiler görev almakta zorlanmışlardır. Kadılık kurumu böylece tecrübesiz kişilerin eline geçmiştir (Özkaya, 1985, s. 209). Vezirler, komutanlar, mütesellimler, voyvodalar gibi idareciler cahil ve zalim kadılara hediye ve para vererek ya da verdikleri zalimce hükümleri görmemezlikten gelerek onları minnet altında bırakıp istedikleri gibi mahkeme ilamları almışlar, kendi uygunsuzluklarının örtbas edilmesine alet etmişlerdir (M. Nuri Paşa, 1992, III-IV, s. 146).

Kadınların adli, idari, mali ve beledi görevlerinin dışında müfettişlik görevleri de vardı. Ayrıca vakıfların vakfiye şartlarına göre yönetilip yönetilmediklerini kontrol etmek (Dursun, 1989, s. 267), vakfa tabi cami, medrese ve mekteplerin tamirini sağlamakla da vazifeleri arasındaydı. Bu hususa dair Gurre-i Rabiü'l-ahir 1183 (1769) tarihli belgede, Sultan Bayezid vakfına tabi cami ve medresenin imar edilmesi Amasya kadısından istenmektedir;

Kıdvetü'l-kuzat ve'l-hükkam ma'din-i fazl ve'l-kelam Mevlana Amasya Kadısı zide fazleh ve mefahire'l-emasil ve'l-akran kaimakam ve katib-i vakf Amasya mimarı zide kadrehum tevki-i ref-i hümayûn vasıl olicak ma'lum ola ki mu'temedü'l-mülûk vesselatin muhtarü'l-izz ve't-temekin bilfil darü's-saadet-i şerifem ağası olub harameyn-i şerifeyn evkafı nazırı olan Mercan Ağa dam-ı ulveh rikab-ı hümayûnuma arz gönderub taht- nezaretinde olmağla Amasya'da vaki' Sultan Bayezid Han Veli tab-ı şerahın cami-i şerif ve imaret-i amiresine medrese ve mekteb sukkaflarında olan kurşun zelzal vuku'unda binalarının bazı mevazi'i yanlub... (53 No'lu AŞS., Belge No: 98).

Vakıfların yöneticilerini denetlemek, bu konudaki atamalarla ilgili olarak arzda bulunmak da Kadı'nın görevleri arasında idi (Ortaylı, 1976, s. 96). Bu hususa dair Cemaziye'l- evvel 1182 (1768) tarihli belgede, Amasya'daki Aişe Sultan Vakfı'na müteveli tayin edildiği ve Sultan Beyazid Vakfı evkafının sıralandığını görmekteyiz (53 No'lu AŞS., Belge No: 54).

Kadılar, yapılan şikayetleri bizzat kendileri şikâyet mahaline gidip tespitte bulunurlardı. İncelediğimiz sicillerden Şaban 1183 (1769) tarihli belgede, Amasya kadısına gönderilen fermanla, Muhammed nam kimesnenin mektup göndererek Sabık Amasya mutasarrıfı Ebu Bekir Paşa'nın kethüdası olan Amasya sakinlerinden olan Salih'in kendi halinde birisi iken bazılarının tacizine uğradığı ve davasının mahalinde görülmesi Amasya kadısından" istenmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 115).

Amasya'da fevt olan bazı kimselerin terekesinden alınacak olan verginin merkeze bildirilmediğinden olacak ki, Anadolu Kadiaskeri tarafından Amasya Kadısı Mehmed Efendi Şevval 1182 (1769) tarihinde uyarılmış ve rüsûmat-ı adiyeye'nin defteriyle beraber merkeze gönderilmesi istenmiştir.

İzzet-meab şeri'at-nisâb Amasya Kadısı Mevlâna Mehmed Efendi kamiyâb ba'de't-tahiyet-i vafiye inha olunur ki kaza- i mezbûr sükkanından Abdizade Mehmed Efendi nam kimesnenin fevti ihbar olunub müdde-i mahususadan olmağla terekesinin tahrir ve terkimi tarafımızdan sana tefviz ve sipariş olunub çukadarlarımızdan Abdurrahim mübaşir tayin ve irsal olunmuşdur gerekdir ki tereke-i mutevvafay-ı merkumu çukadar-ı mezbûr ma'rifetiyle tahrir ve terkim eyleyüb rüsûmat-ı adiyemizi defteriyle tarafımıza isal eyleyesin vesselam. (53 No'lu AŞS., Belge No: 87).

Sicillerde ismi zikrolunan Amasya kadıları şunlardır;

Mehmed Efendi- Gurre-i Zilkade 1181/1768 (53 No'lu AŞS., Belge No: 2).

Mehmed Efendi- Gurre-i Rabiü'l-ahir 1182/1768 (53 No'lu AŞS., Belge No: 58).

Ahmed Efendi- Gurre-i Receb 1183/1769 (53 No'lu AŞS., Belge No: 108).

Halil Efendi- Cemaziye'l-evvel 1183/1769 (53 No'lu AŞS., Belge No: 108).

İbrahim Efendi- Gurre-i Ramazan 1183/1769 (53 No'lu AŞS., Belge No: 117).

3.10. Nâib

Mahkemelerde kadılar adına davalara bakan hakimlere “naib” denilirdi. Kadılar adına muhtelif hizmetleri görmeleri hasebiyle vekil idiler. İsimlerini de vekillikten almışlardır. Kaza merkezinin ve bağlı köylerin adli-idari yöneticisi olan kadının hem kaza merkezinde hem de köylerde her türlü davalara bizzat kendisinin yetişmesi zor olduğundan kendisine yardımcı olarak naib atamışlardır. Naib, atandığı yerde kadının sahip olduğu yetkililere sahip olup onun adına görev yapan kişi idi (Dursun, 1989, s. 270-271).

Naiblerin birden fazla olması, kadının atandığı kazanın büyüklüğüne ve muamelelerin genişliğine bağlı idi. Eyalet, sancak ve kaza kadılarının naibleri ona göre idi. Vazifelerinin muhteviyatına göre kaza naibleri, kadı naibleri, mevali naibleri, bab naibleri, ayak naibleri ve arpalık naibleri olarak ayrılırlardı (Uzunçarşılı, 1988, s. 117).

Naiblerden görevini kötüye kullanan olursa kadı tarafından azledilir ve cezalandırılırdı. Kadılar, canları istediği zamanda naibi görevden alamaz ve yine canları istediği kadar naib atayamazlardı. Kanunlar muvacehesinde azil ve tayinler olurdu. Naib sayısında artış gerekiyorsa kadı bunu merkeze bildirmek mecburiyetindeydi. XVIII. asırdan itibaren naiblik kurumunun iyice yerleştiğini ve kazaların naibler tarafından yönetildiğini görmekteyiz. Yerli şahıslardan naib atanması yasak olduğu halde bu asırdan itibaren buna uyulmadığı da görülmektedir (Özkaya, 1985, s. 211).

Sicillerde naibler ile ilgili belgelere sıkça rastlamamıza rağmen isimlerinin de zikredildikleri belgelere çok az rastladık. Rabiü'l-evvel 1182 (1768) tarihli bir belgede bir bab naibi ismi ile birlikte zikredilmektedir.

...halen bab naibimiz Mevlana Hafız Mustafa Efendi bin Hasan Amasya haricinde Orman nam mahalde kain Sazlıoğlu Mehmed Celebi bağının esfalinde kenar-ı kebirde Sazlıoğlu dolabı demekle ma'ruf dolabın kurbunda vaki' çeşme üzerine varub zeyl-i vesikada mesturü'l-esami-i müslimin ile akd-ı meclis-i şer'-i nebevi itdiğinde meclis ve ma' kud-u mezkurde dolab-ı mezbûrun hıdası ve bağları tarafında nehr-i mezkurun kenarında el-Hac Salih dolabı nam dolabdan ber-vech -i istiklal hakayıkı olan es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid el-Hac Halil nam kimesne maru'z-zikr Sazlıoğlu dolabından hakayıkı olan iş bu sahibu'l-vesika Sazlıoğlu ... (53 No'lu AŞS., Belge No: 42).

Sefer-i hümayûn için lazım olan katır ve develerin mubaya'aları kadıdan istenildiği gibi naibden de istenmiştir. Bu hususa dair çok sayıda belgeye rastladık (53 No'lu AŞS. Belge No: 33, 116, 124, 126). Hazine-i Amire'nin naklinde lazım olan emniyetin sağlanmasına dair birçok fermanla naib'in de mesuliyet altında olduğunu görüyoruz (53 No'lu AŞS., Belge No: 58, 94, 107, 113). 10 Ramazan 1183 (7 Ocak 1770) tarihli fermanla; “Üsküdar'dan Keban ve Ergani madenlerine varınca kuzat ve nevvab'a ve cümle zabitana hitaben gönderilen sermaye-i maden hazinesinin muhafazası babında sadır olan emr-i âlişan...” buyurulmaktadır (53 No'lu AŞS., Belge No: 113).

Naib, eşkiyanın defedilmesinde merkezden gelen fermanın uygulayıcısı ve takipçisi idi. 23 Zilhicce 1181 tarihli fermanla, “...bundan mukaddemlerde bi'ddefaat şerefriz-i sudûr olan evamir-i hümayûn muciblerince kapusuz ve kıta'-tarik eşkiyasının zuhur eyledikleri mahallerde bi'l-ittifak ahz ve istisallerine sa'y ve dikkat ve ahz...” edilmesi istenmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 7).

Avarız ve nüzûl vergisinin toplanmasında muhataplardan biri de naibdir. Sicillerde sıkça geçen avarız ve nüzul vergisinden Amasya'nın kazalarına düşen payların toplanmasına dair belgelerden, Gurre-i Muharrem 1182 (1768) tarihli belgede;

...şera'i-i şî'ar Amasya Sancağı'nda vaki' kuzat ve nevvabı efendiler zide fezailehum inha olunur ki iş bu bin yüz seksen iki senesine mahsuben Eyalet-i Sivas'ın nüzü'l ve avarızhane ve bedel-i nüzü'llarının vakti ve zamanı hulûl ve avarızhane ve cebelû ve sibyanın ve teka'üdinin mal-mirilerinin ola geldiği minval uzre... toplanması emredilmiştir (53 No'lu AŞS., Belge No: 23).

Kadı, naib tayin ederken tayin tarihini, kismet-i askeriye ile birlikte kazayı zapt etmesini, şer'i hususlara göre davranmasını isterdi. Kadı tarafından görevlendirilen naibin ilgili Kadıasker tarafından uygun görülmesi gerekirdi. Naib'in ücreti kadı ve naib arasında anlaşmaya göre belirlenir ve naib merkezden ayrı bir ücret almazdı. Kadılar, naiblere ya yetki alanlarındaki gelirlerin 1/4 veya 1/5'ni verir veya iltizam usulü ile atanma yaparlardı (Özkaya, 1985, s. 211). III. Selim, kadı ve naiblerin durumuna düzen vermek, zulümleri ortadan kaldırmak, arpalıkların iltizam ile değil emanet ile insafı naiblere verilmesi hususunda bir ferman yayınlamıştır (Çadırcı, 1991, s. 80).

Naiblerin yetersiz olduğu, yöneticilerle beraber halka zulmettikleri, kanun hilafına vergi topladıklarını bir arz ile 1793'te padişaha bildiren Şeyhülislam Dürrizade Mehmed Arif Efendi bu durumun vahametinin fevkinde olmuştur. Bu arzın akabinde bir fermanla durumun düzeltilmesi istenmiş, ancak bu da yeterli olmamıştır. Hatta 1802'de yayınlanan ferman ile kadı ve naiblerin şer'i ve örfi hukuk dışında hiçbir yönetim işiyle uğraşmamaları, aksi halde tedip edilecekleri bildirilmiştir (Çadırcı, 1991, s. 81).

Medreselerdeki düzenin bozulması ile idari kadrolarda da bir yetersizlik olmuştur. Menfaat ve servet biriktirme hırsı ile gözleri dönen kimi kadı ve naib devletin çöküşünde rol oynamışlardır. Merkez, bunu önlemek için çaba sarfetmişse de başarılı olamamış, insafsız zalim kadı ve naibler bu emirlere uymamışlardır. Halk da zulme uğradığını sık sık merkeze bildirmek zorunda kalmıştır. Sicillerde geçen arzı hallerden Gurre-i Zilhicce 1181 (1768) tarihli belgede;

Devletlû inayetlû merhametlû efendim sultanım hazretleri devlet ve ikballeri ile sağ olsun arzı hal kulları budur ki bu kulları Sivas sakinlerinden olup üç dört seneden berû Amasya ahallerinin alaybeyinin katibi Hacı Mehmed Ağa'nın hidmetinde olup bu kulları bunca müddet uğurunda ömr-ü efnâ eyledim seferinde ve dairesinde iken mukabelesinde üzerime tımar itdirub ve üzerime berat olmuşken bu esnada duruğ ile kapusundan Hacı Mehmed Ağa red idub ve tımarım beratı talep oldukda virmeyub kullarına ziyadesiyle gadr-ı külli...

kaydı geçmektedir. Bir kâtibin dahi zulmettiği acı bir gerçektir (53 No'lu AŞS., Belge No: 5).

3.11. Muhzır

Mahkemelerde kadıların maiyetinde olan muhızrlar, bir çeşit adli polislik görevini ifa ediyorlardı. Muhzırbaşı emrinde mahkemenin istediği duruşma ilgililerini getirip götürmek, mahkeme düzenini sağlamakla vazifeli idiler (Pakalın, 1983, II, s. 572). Mahkeme ilgililerini getirip götürmeleri karşılığında "ihzariye ücreti" alırlardı. Berat-ı şerif ile muhızırbaşı tayin olunan kişiler özellikle altı bölük halkından olup gerektiğinde mühürlü temessük ile yerlerine vekil tayin ederlerdi (Özkaya, 1985, 224).

XVI. asır sonlarına kadar muhızırbaşılık görevi padişah beratı ile altı bölük sipahilerine verilen bir hizmet niteliğini taşımaktaydı. Yeniçerilerin ağır basmaya başlamaları ile onlar da bu görevi almaya başlamışlardır (Akdağ, 1995, I, s. 337). XVIII. asırda muhızırbaşların kendi yerlerine vekil göndererek bu görevi yürüttükleri görülmektedir. Muhızırbaşılık görevi bir sene olup eğer vekil tayin edilmişse de belirtilirdi. Muhızırbaşı tayinlerinde eski muhızırbaşının hakkının yenilmemesi

için yeni Muhzırbaşı'nın hangi tarihten itibaren bu görevi yapabileceği açıklanırdı. Muhzırbaşı'lığı'n, XVIII. asırda bir seneden ziyade verildiğini de görmekteyiz. Yine bu asırda muhzırbaşılık yerli kişilere de verilmeye başlanmıştır (Özkaya, 1985, s. 224). Muhzırbaşılar'ın aldıkları ücret değişiklik arz etmişse de % 2 akçe olarak düzenlenmiştir. (Çadircı, 1991, s. 89).

Sicillerde Gurre-i Muharrem 1184 (1770) tarihli bir belgede muhzırbaşılık tezkeresi ile ilgili olarak;

Vech-i tahrir huruf budur ki Amasya kazasında vaki' berat-ı şerif- i alişân ile mutasarrıf olduğum kaza-i mezbûrun ihtisab-ı ihzariyesi bin yüz seksen dört senesi Muharremi ibtidasından zabtu rabt itmek üzere iş bu sahibü'l-temessük izetlû Seyyid İsmail Ağa zide kadrehuye tefviz olunub bu memhur-ı temessük yedine vaz' olunmuşdur gerekidir ki mumaileyhe varûb kaza-i mezbûrun ihtisab ve ihzariyesi sene-i sabıka da zabtu rabt olduğu minval üzere zabtu rabt idub tarafımızdan ve taraf-i aherden ferd ve ahd-i mani ve ferahım olmya tahriren fi tarihü'l-mezbûr gurre-i Muharrem 1184. (53 No'lu AŞS., Belge No: 141).

Muhzırbaşılık beratlarında görevler ile alakalı açık bilgi verilmemekte, görevin yürütülmesi ve ücretler bir önceki yıla göre devam etmiştir. Muhzır ve muhzırbaşılar, mahkemelerde kadının en büyük yardımcıları olmuşlardır. Mahkemelerde hazır bulduklarını şuhudü'l-hal arasında isimlerinin geçmesinde öğreniyoruz. Bab muhzırları, mahkeme kapısında bekleyip duruşmanın asayişini sağlardı. Salyane muhzırları da vergi toplanmasında yardımcı olurlardı (Çadircı, 1991, s. 90). Muhzırlık kurumunun yolsuzluklara karışması, muhzırbaşıların vekillik görevini iltizam yoluyla ve parasını vekillerden almak suretiyle vermek şeklinde zuhur etmiştir (Özkaya, 1985, s. 224).

İncelediğimiz tereke kayıtlarında mahkeme harçları miktar ve birim olarak değişiklik arz etmektedir. Terekenin büyüklüğüne göre harçların da yükseldiği görülmektedir. Misal olması için bazı terekelerin mahkeme harçlarını vermekle iktifa edeceğiz. Amasya'nın Hızır Paşa mahallesinde vefat iden Ömer b. Osman'ın Zilhicce 1181 (1768) tarihinde düzenlenen terekesinin; Resm-i Kısmet: 89 para, Kalemiye: 20 para, Emniye: 20 para, Çukadariye: 20, Hüdamiye: 30 ve hüccet-i yekûnu 179 paradır (53 No'lu AŞS., Belge No: 12).

4. Sonuç

Osmanlı idari yapısı içerisinde özel bir yere sahip olan Amasya Sancağı, şehzadelerin idari tecrübe kazandığı ve bizzat idare ettikleri bir “Şehzade Sancağı” idi. Bundan dolayıdır ki, civarındaki şehirlere göre ilim, sanat ve kültürde en üst seviyeye çıkmıştı. Ayrıca şehzadelerce yönetilmesi, bağlı bulunduğu eyaletin üstünlüğünü nispeten hafifletmişti. Çünkü beylerbeyinin bir sancağında şehzadenin bulunması, hissi dahi olsa bir üstünlük hasil etmişti.

Sancakların bizzat sancakbeyi tarafından idare edilmesi, incelediğimiz dönemde pek de riayet edilmeyen bir idari kural haline gelmişti. Sancakbeylerinin yerine “mutasarrıf” görev almaya başlamış, merkezden vezir rütbeli paşalar vali veyahut mutasarrıf isimleriyle sancaklara tayin edilmişlerdir. H. 1179-1184 (1765-1770) seneleri arasında paşa rütbesi ile Hafız İbrahim Paşa, Abaza Mehmed Paşa, el Hac Hidayetullah Paşa, Mehmed Sadık Paşa Amasya'ya mutasarrıf tayin edilmişlerdir.

İdari yapıdaki değişim ve görev yerine gitmeme, “mütesellimlik” kurumunun yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Sancağa atanan mutasarrıfın görev mahalline gidinceye kadar geçen sürede onun yerine ve onun adına görev yapan mütesellimler, daha sonra sürekli görevde kalmışlardır.

Böylece görev yerlerine gitmeyen mutasarrıflar, mütesellim tayin etmeye başlamışlardır. Bu uygulama Amasya'da da yaygın hale gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ismi adaletle bütünleşmiş olan kadılık kurumu, hürmet edilen bir kurumdu. Ehl-i Şer'den ulema arasında seçilen kadılar, kazaların adli, beledi ve iktisadi işlerine nezaret ederlerdi. Ayrıca merkezin ilk muhatabı olarak gönderilen fermanlar kadı tarafından kaydedilir ve devlet görevlilerine tebliğ edilirdi. Medrese müderrisleri arasından kazaskerler tarafından seçilip şeyhülislam marifeti ile fermanı hazırlatılıp tayin edilmişlerdir.

Kadıların en önemli yardımcıları naibler iken, daha sonra kadıların tayin edildikleri yere gitmeyerek yerlerine naib göndermeleri bazı aksaklıkları da beraberinde getirmiştir. Bu alışkanlık, XVIII. asırda devam etmiş ve reaya şikâyet etmeye başlamıştır. Çünkü adalet dağıtımında gösterilen titizlik azalmış, kaza ve sancakta nüfuz sahibi olanlar naibleri etkilemişlerdir. Kadı'nın diğer bir yardımcısı ise muhızırbaşı ve maiyetindeki muhızrlar olmuştur. Mahkemenin asayişini sağlamakla görevli muhızrlar, suçluları getirip-götürmüşlerdir. Ancak bir müddet sonra muhızırbaşıllık görevi de iltizam yoluyla elde edilmeye başlanınca, verdikleri meblağı çıkarma ve hatta daha fazla kazanma hırsı menfiliklere sebebiyet vermiştir.

Kaynakça

- Akdağ, M. (1999). Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi I. İstanbul: Barış Kitap.
- Amasya Şer'iyeye Sicili (AŞS.). Defter No: 52. Tarih: H. 1178-1181 (1764-1767), 22 Sayfa.
- Amasya Şer'iyeye Sicili (AŞS.). Defter No: 53. Tarih: H. 1182-1183-1184 (1768-1770), 188 Sayfa.
- Çadırcı M. (1977). "II. Mahmud Döneminde Mütessellimlik Kurumu." AÜDTCF Dergisi. C. XXVIII. S. 3-4. s. 287
- Çadırcı, M. (1991), Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları. Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Dursun, D. (1989). Osmanlı Devleti'nde Siyaset ve Din. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Grenard, F. (1992). Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü (Çev. Dr. Han Yüksel). İstanbul: MEB Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1991). Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı. Ankara: TTK Yayınları.
- Hammer, J. V. (1991). Osmanlı Tarihi II. (Cev. Abdulkadir Karahan). İstanbul: MEB Yayınları.
- Hanılçe, M. (2018). Saklı Kalmış Bir Tarih XV ve XVI Yüzyılda Zile Kazası. İstanbul: Libra Yayınları.
- Mustafa Nuri Paşa. (1992). Netayicü'l-Vukuat III-IV. Ankara: TTK Yayınları.
- Oğuzoğlu, Y. (1994). "Dizdar," TDV İslam Ansiklopedisi IX. İstanbul: s. 481.
- Ortaylı, İ. (1976). "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü." Amme İdaresi Dergisi, Sayı: 9/1. Ankara.
- Özkaya, Y. (1977). "XVIII. Yüzyılda Mütessellimlik Müessesesi." AÜDTCF Dergisi. C. XXVIII/3-4. s. 369-397
- Özkaya, Y. (1985). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). Osmanlı Tarihi Devimleri ve Terimleri Sözlüğü II. İstanbul: MEB Yayınları.
- Sevinç, N. (1978). Osmanlılarda Sosyo-Ekonomik Yapı. İstanbul: TDA Vakfı Yayınları.
- Topçu, E. (1993). Fatih Donemi Kamu Yönetimi. İstanbul: Ocak Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı. Ankara: TTK Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

XIV. Since the end of the century, Sivas, Tokat and Amasya have been considered as the "Nation of Rum". Aşıkpaşazâde wanted to describe Amasya, Mecitözü, where this lodge is located, as the "Vilayet-i Rum", by declaring that "Kara Yözü's son came to Rum and was put in the Elvan Celebi lodge". Sivas, Tokat and Amasya, the core of the Province of Rum, were named "Rumiye-i Suğra". XV. Amasya, which was a prince sanjak starting from the first half of the century, became the center of the Greek province. The Greek Province was subjected to census in 1455 and 1554. Hızır Pasha, brother of Yörgüç Pasha, who conquered this place during the Canik expedition, made a survey in the Province-i Rum. Again in 1455, a census was made by a tahrir eminent named Umur Bey. In 1576, Trabzon sancakbeyi Ömer Bey made the final census.

II. During the Bayezid period, the tahrir trustee Taceddin, who tahrir the Province of Rum, changed the form of the tahrir and showed the various neighborhoods as separate and independent units. Although Umur Bey wrote Mashhadabad (Zile) and İcaci (Mecitozu) as one sub-district, Taceddin Bey showed them as separate sub-districts. XV. In the tahrirs of the century, the term accident does not exceed. It is considered sufficient to specify the cities, villages and towns. XVI. In century tahrirs, the term accident is used and the Greek province is divided into districts as administrative and financial divisions.

Amasya, the military base of the Ottoman Empire on the eastern border and the sanjak of the prince, was in the 16th century. lost its importance after the middle of the century. Amasya was also affected by the collapse that started in the state in the second half of the 16th century. This depression accelerated in the 17th and 18th centuries and the management staff also took their share from it. The number of soldiers fed by the beylerbeyis increased and more taxes were collected in the sanjaks for their expenses. The people of Kapı got stronger over time and started to oppress the people. Amasya, XVII. century, due to the reasons explained, it lost its importance and was attached to the Sivas Province.

Methods

In the study, the administrative division and those who took part in this division were revealed on the basis of the registries dated 1768-1770. The division of Amasya Sanjak as a district at that time, the sub-districts of the districts and the names of the villages connected to the sub-districts were revealed.

Officials such as the governor, naib, mutasellim, kethüdayeri, kadi, cheribasi, who were in charge of the center of Amasya Sanjak and the provinces, were identified and recorded with their names. With the study, it was tried to help researchers and extensive research on local history.

Title

II. During the Bayezid period, the tahrir trustee Taceddin, who tahrir the Province of Rum, changed the form of the tahrir and showed the various neighborhoods as separate and independent units. Although Umur Bey wrote Mashhadabad (Zile) and Icaci (Mecitozu) as one sub-district, Taceddin Bey showed them as separate sub-districts. XV. In the tahrirs of the century, the term accident does not exceed. It is considered sufficient to specify the cities, villages and towns. XVI. In century tahrirs, the term accident is used and the Greek province is divided into districts as administrative and financial divisions.

Amasya, the military base of the Ottoman Empire on the eastern border and the sanjak of the prince, was in the 16th century. lost its importance after the middle of the century. Amasya was also affected by the collapse that started in the state in the second half of the 16th century. This depression accelerated in the 17th and 18th centuries and the management staff also took their share from it. The number of soldiers fed by the beylerbeyis increased and more taxes were collected in the sanjaks for their expenses. The people of Kapı got stronger over time and started to oppress the people. Amasya, XVII. century, due to the reasons explained, it lost its importance and was attached to the Sivas Province.

Conclusion

The administration of the sanjaks by the sancakbeyi had become an administrative rule that was not followed very much in the period we examined. "Mutasarrıf" started to take office in place of the sancakbeys, and pashas with the rank of vizier from the center were appointed to the sanjaks with the names of governors or mutasarrıfs. Between the years 1179-1184 A.H., Hafiz İbrahim Pasha, Abaza Mehmed Pasha, el Hac Hidayetullah Pasha, Mehmed Sadık Pasha were appointed as governors of Amasya with the rank of pasha.

The change in the administrative structure and not going to the place of duty led to the spread of the institution of "confidence". The mutasarrıf who was appointed to the sanjak, who served in his place and on behalf of him until he went to his place of duty, remained on duty afterwards. Thus, the mutasarrıfs who did not go to their places of duty began to appoint mutual trustees. This practice has also become common in Amasya.

In the Ottoman Empire, the institution of kadi, whose name was integrated with justice, was a respected institution. The kadıs, who were chosen among the ulema from the Ehl-i Shari, oversaw the judicial, municipal and economic affairs of the districts. In addition, the edicts sent as the first addressee of the center were recorded by the kadi and communicated to the state officials. They were chosen by the kazaskers among the madrasah professors, and their edict was prepared and appointed with the ingenuity of the sheikh al-Islam.

While the most important assistants of the kadıs were the naibs, the fact that the kadıs did not go to the place where they were appointed and sent naibs instead of them brought some problems. This habit, XVIII. It continued in the century and started to complain to the people. Because the meticulousness shown in the distribution of justice has decreased, and those who have influence in the district and starboard have affected the naibs. Another assistant of the kadi was the head of the warlord and the guards in his entourage. The guards, who were in charge of maintaining the law and order of the court, brought the criminals away. However, after a while, when the duty of warlord started to be obtained through tax farming, the ambition to earn the amount they gave and even to earn more led to negatives.